

d) heyvandarlıq məhsulları istehsalının səmərəliliyini xarakterizə edən göstəricilər. Səmərəlilik göstəricilərinə istehsal ehtiyatlarına və istehsal xərcləri ilə müqayisədə istehsal olunmuş məhsulun miqdarı və dəyər göstəricilərinin daxil edilməsi təklif edilir.

Tədqiqat nəticəsində belə qənaətə gəlinir ki, Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi xüsusiyyətləri tamamilə dəyişmişdir. Müstəqillik illərində heyvandarlıq, keçmiş Sovetlər İttifaqıdakı passiv rolunun əvəzində, ölkə əhalisinin təlabatının ödənilməsində aktiv rol oynamağa başlamışdır. Belə ki, 1996-cı illərdən başlayaraq milli iqtisadiyyatda və onun kənd təsərrüfatı sahəsində heyvandarlığın xüsusi çəkisi nəzərəcarpacaq dərəcədə artmışdır.

Əgər 1981-1985-ci illərdə kənd təsərrüfatında ümumi məhsul istehsalının 23,3%-i heyvandarlığa məxsus olmuşdursa, sonrakı beş ildə bu göstəricinin orta səviyyəsi 31,4%-ə qədər yüksəlmişdir. 1990-cı ildə kənd təsərrüfatının məhsulunun 36,5%-i heyvandarlıqda yaradılırdı. 2004-cü ildə bu göstəricinin səviyyəsi 40%-dən çox olmuşdur. Fikrimizcə, son bir neçə ildə heyvandarlığın xüsusi çəkisinin dəyişməsinə bitkiçilik sahələrinin inkişaf etdirilməsi və sahibkarlıq meylinin dəyişməsi təsir göstərmişdir.

Heyvandarlığın ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf istiqamətləri təhlil edilir. Ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasət,

aparılan köklü iqtisadi islahatlar və özəlləşdirmə nəticəsində aqrar istehsal münasibətlərində keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir.

Fikrimizcə, statistik məlumatlar ölkədə məhsuldar mal-qaranın sayının dəyişməsi barədə ümumi fikir söyləməyə əsas versə də, konkret qərar qəbul edilməsi üçün yaramır və müəyyən müqayisə aparmaq mümkün olmur. Bu isə nisbi göstəricilərin hesablanması şərtləndirir.

Heyvandarlıq məhsulları istehsalı və səmərəliliyinin vəziyyətini birbaşa və dolayısı yolla xarakterizə edərkən nisbi kəmiyyətlərinin hesablanması üsullarından geniş istifadə edilmiş, müəyyən qanunauyğunluqlar aşkar edilmiş, müvafiq təkliflər verilmişdir.

Fikrimizcə mal-qaranın sayının təhlilində olduğu kimi, heyvandarlıq məhsulları istehsalına dair mütləq rəqəmlər müqayisə aparmağa və konkret nəticəyə gəlib müəyyən fikir söyləməyə çətinliklər yaradır və baş verən dəyişikliklər barədə müəyyən nəticələrə gəlməyə imkan vermir. Odur ki, nisbi kəmiyyətlərdən istifadə olunması zərurəti yaranır. Heyvandarlıq məhsulları istehsalının inkişaf meyllərini müəyyən etmək üçün bir neçə nisbi kəmiyyətlərdən istifadə etmək mümkündür. Bunlara hər baş heyvana düşən məhsulun həcmi, hər nəfərə istehsal edilmiş məhsulun həcmi, müəyyən vaxta görə məhsulun istehsalını, məhsulun tərkibini, regional müqayisəsini və s. göstərmək olar.

#### ƏDƏBİYYAT

1. İbrahimov.İ.H. "Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri". Bakı, 2002. 2. Eynalov.H.Ə. "Heyvandarlıq məhsullarının marketinqi və səmərəlilik". Az.ETKTİ və Tİ-nun elmi əsərlərinin məcmuəsi. Bakı, 2003. 3. "Azərbaycanın kənd təsərrüfatı". Statistik məcmuə. Bakı, Səda, 2005.

## LƏNKƏRAN İQTİSADI RAYONUNDA ƏSAS İSTEHSAL VASİTƏSİ KİMİ TORPAQLARIN İSTİFADƏ VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN KƏND TƏSƏRRÜFATI İSTEHSALINDA ROLU

F.T ƏHMƏDOV, aspirant  
Azərbaycan ETKTİ və Tİ

**T**orpaq kənd təsərrüfatında əsas istehsal vasitəsi olduğu üçün onun səmərəli istifadəsi və mühafizəsi daima diqqət mərkəzində olmalıdır. Bunun üçün ilk növbədə torpaq fondunun mövcud istifadə vəziyyətinin öyrənilməsi və kənd təsərrüfatı istehsalı baxımından onun qiymətləndirilməsi çox vacibdir. Bunu nəzərə alaraq, ölkənin kənd təsərrüfatında mühüm yeri olan Lənkəran İqtisadi rayonu təmsalında belə bir tədqiqatın aparılmasını məqsədəmüvafiq hesab etmişik.

Lənkəran İqtisadi rayonun tərkibinə Cəlilabad, Masallı, Lənkəran, Astara Lerik Və Yardımlı rayonlarının inzibati əraziləri aiddir və bu ərazi ümumilikdə iqtisadi rayonun torpaq fondunu təşkil edir. İqtisadfi rayonun ümumi ərazisi 2006 -cı il vəziyyətinə görə 635741 hektardır, bu da respublikanın ümumi torpaq fondunun 7.4%-nə bərabərdir.

Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar iqtisadi rayonun ümumi torpaq fondunun 44.0 % -i və yaxud 279561 hektarı qədərdir. İqtisadi rayon üzrə ümumi torpaq fondunun 27462 hektarı (4.3%) həyətəyanı sahələrin, 147282 hek-

tarı (23.2%) meşə fondunun, qalan 181436 hektarı (28.5%) isə sair sahələrin torpaqlarıdır.(cədvəl 1).

Kənd təsərrüfatına yararlılıq baxımından iqtisadi rayon aztorpaqlı ərazilər sırasına daxildir. Bu, cədvəldən də aydın görünür, belə ki, ümumi ərazinin cəmi 44.% kənd təsərrüfatına yararlıdır, həmin torpaqların isə yalnız 47.1 %-i əkin altında istifadə olunur. Yəni əsas kənd təsərrüfatı məhsulları məhz bu torpaqlarda istehsal olunur.

Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların qalan hissəsinin 118039 hektarı, yaxud 42.2%-i örüş-otlaq, 9988 hektarı və ya 3.6 %-i çoxillik əkinlər, 19847 hektarı, yaxud 7.1 %-i dincə qoyulmuş sahə və biçənəklər altında istifadə olunur.

Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların rayonlar üzrə istifadə vəziyyətinin təhlili göstərir ki, Cəlilabad rayonunda həmin torpaqların 68.1%-i əkin altında, 28%-i örüş-otlaq altında istifadə olunur. Çoxillik əkmələr altında cəmi 0.7%, yaxud 634 ha torpaq sahəsi istifadə olunur, halbuki, 1979-1980 cı illərdə bu rayonda çoxillik əkmələrin sahəsi 28.4 min hektardan çox olmuşdur.



Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə ümumi torpaq fondunun strukturu  
(2006-cı il məlumatı, hektarla ümumi sahə/suvarılan sahə)

Kənd təsərrüfatı sahələri	rayonlar						İqtisadi rayon üzrə ümumi sahə	Ümumi sahəyə görə % k/t yararlı sahəyə görə %
	Cəlilabad	Masallı	Lənkəran	Astara	Lerik	Yardımlı		
Cəmi torpaq sahəsi	142661	72097	153941	61643	132872	72527	635741	100.0
O cümlədən k/t-na yararlı sahə cəmi	9165	9272	9533	4566	406	-	32942	-
ondan Əkin	96804	32589	24066	14113	66903	45086	279561	44.0
	8944	9272	9533	4566	406	-	32721	100.0
Çoxillik əkmələr	65886	25014	8180	6109	13656	12842	131687	20.7
	8440	8019	5729	3083	406	-	25677	47.1
Dincə qoyulmuş sahələr	634	1433	5254	2176	382	109	9988	1.6
	-	1253	3504	1436	-	-	6193	3.6
Biçənəklər	671	80	555	156	-	2587	4049	0.6
	-	-	300	47	-	-	347	1.4
Örüş-otlaq	2733	2167	1686	638	3463	5111	15798	2.5
	72	-	-	-	-	-	72	5.7
Həyətəyən sahələrin cəmi	26880	3895	8391	5034	49402	24437	118039	18.6
	432	-	-	-	-	-	432	42.2
Məşələr	11686	3728	3667	3913	1968	2500	27462	4.3
	221	-	-	-	-	-	221	-
Sair torpaqlar	11008	16881	29050	37188	35895	17260	147282	23.2
	-	-	-	-	-	-	-	-
	23163	18904	97158	6429	28106	7681	181436	28.5

Masallı rayonunda kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 77%-i əkin altında istifadə olunur. Bu göstərici Lənkəran rayonunda 34%-ə, Astarada 43%-ə, Lerikdə 20%-ə, Yardımlıda isə 28%-ə bərabərdir. Lerik rayonunda kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların əksəriyyəti (74%) örüş-otlaq sahələri altındadır. Yardımlıda bu rəqəm 54%, Astarada 36%, Lənkərandə 34%, Masallıda 12%, Cəlilabadda 28% təşkil edir.

İqtisadi rayon üçün xas olan əsas kənd təsərrüfatı bitkilərinin sahə strukturunun təhlili göstərir ki, 1995-ci ilə nisbətən 2005-ci ildə taxıl bitkisinin əkin sahəsi ayrı-ayrı rayonlarda gah artmış, gah da azalmışdır.

Belə ki, Cəlilabad rayonunda 1995-ci ildə taxıl əkini sahəsi 28.8 min hektardan 2005-ci ildə 47.3 min hektara, Masallıda 9.2 hektardan 12.0 min hektara, Lerikdə 4.4 min hektardan 8.1 min hektara qədər artmışdır. Əksinə Lənkərandə taxıl əkini sahəsi 1995-ci ildə 3.3 min hektardan 2005-ci ildə 2.3 min hektara, Astarada isə 2.7 min hek-

tardan 2.0 min hektara kimi azalmışdır. Bütün rayonlar üzrə taxılın xeyli məhsuldarlığı 1995-ci ilə nisbətən 2005-ci ildə xeyli artmışdır. (cədvəl 2).

Bütün rayonlar üzrə tərəvəz bitkisinin əkin sahəsində artımı müşahidə olunur. 1995-ci ilə nisbətən 2005-ci ildə tərəvəz əkini sahəsi Astarada 0.2 min hektardan 2.4 min hektara, Lənkərandə 2.3 min hektardan 5.3 min hektara, Masallıda 1.7 min hektardan 2.3 min hektara qədər artmışdır. Buna uyğun olaraq həmin illərin müqaisəsində məhsul istehsalı və məhsuldarlıq da artmışdır. İqtisadi rayonun kənd təsərrüfatında gəlirli sahələrindən biri sayılan çayçılıqda vəziyyət olduqca acınacaqlıdır. Belə ki 1995-ci ildə burada çay bitkisinin sahəsi 8.3 min hektar, məhsul istehsalı 1.2 min ton, məhsuldarlıq 3.6 sen/ha olduğu halda, 2005-ci ildə həmin göstəricilər müvafiq olaraq 2.8 min hektara, 0.6 min tona və 2.4 sen/ha-ya qədər azalmışdır. Müqaisəni 1980-ci illərlə aparsaq çayçılıqda vəziyyətin daha acınacaqlı olduğunu şahidi olarıq.

Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə əsas kənd təsərrüfatı bitkiləri istehsalı  
(2005-ci ilin/1995-ci ilin məlumatları)

Sayı sıra	İnzibati rayonların adı	Taxıl			Tərəvəz			Çay		
		Əkin sahəsi ha	Ümumi məhsul istehsalı ton	Məhsuldarlıq Sen/ha	Əkin sahəsi ha	Ümumi məhsul istehsalı ton	Məhsuldarlıq Sen/ha	Əkin sahəsi ha	Ümumi məhsuldarlıq ton	Məhsuldarlıq sen/ha
1	Cəlilabad	47269	123561	26.1	1817	16964	93	-	-	-
		28788	25452	11.3	647	49	14	-	-	-
2	Masallı	12003	25941	21.6	2258	66444	294	60	18	3.1
		9159	4985	13.4	1677	8780	85	2112	64	2.3
3	Lənkəran	2352	4949	21.0	5320	138892	261	1903	333	1.8
		3330	1889	15.6	2269	20464	85	4563	620	3.0
4	Astara	2063	10345	50.1	2355	43241	184	757	330	4.4
		2723	5022	20.9	271	3373	75	1505	521	8.5
5	Lerik	8106	13699	16.9	312	4995	160	140	5	0.4
		4454	3314	6.7	191	4	9	124	6	0.4
6	Yardımlı	5111	7676	15.0	118	1686	143	-	-	-
		4051	1271	5.4	65	-	-	-	-	-
	Cəmi	76904	186171	25.1	12180	272222	189	2860	686	2.4
		52505	41933	12.2	5120	32670	54	8304	1211	3.6



1985-1990-cı illərdə çay plantasiyalarının sahəsi 13.1 - 13.4 min hektar , məhsuldarlıq isə 39.0 - 49.5 sen/ha arasında dəyişmişdir. Ayrı-ayrı rayonlar üzrə aparılan müqaisə də ürəkaçan deyil. 1995-ci ilə nisbətən 2005-ci ildə çayın sahəsi Lənkəranda 4563 hektardan 1903 hektara , Astara-da 1505 hektardan 757 hektara , Masallıda isə 2112 hektardan 60 hektara qədər azalmışdır (cədvəl 2.) . Bilirik ki , Azərbaycanın bir müsəlman ölkəsi kimi çaya böyük tələbatı var .

Hesablamalara görə ildə adam başına minimum 800 qr. quru çay tələb olunur . Alimlərin müəyyən etdiyi normaya görə 4 kq yaşıl çay yarpağından 1 kq quru çay alınır. Bu hesabla respublikada istehsal olunan çay əhalinin yalnız 5.5 % -ni təmin edir . Tələbatı ödəmək üçün kənardan xeyli çay idxal olunur ki, buna da külli miqdarda maliyyə vəsaiti sərf edilir.

Bir məsələni də yaddan çıxarmaq olmaz ki, çay bitkisi hər torpaqda bitmir, onun inkişafı üçün müəyyən həddə turş mühitə malik olan torpaq lazımdır. Belə torpaqlar isə yalnız rütubətli subtropik zona sayılan Lənkəran iqtisadi rayonunda yayılmışdır. Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, çayayararlı torpaqlar bölgədə çox da geniş ərazi tutmur. Aparılan torpaq tədqiqatı işləri nəticəsində V.V.Kovalyov tərəfindən 1966-cı ildə bölgədə yalnız 20 min hektara qədər çayayararlı torpaq müəyyən edilmişdir.

Həmin torpaqlar çayayararlılıq dərəcəsinə görə dörd qrupa bölünmüşdür və bu qrupların içində, yəni 14 min hektara qədər sahədə çay yetişdirmək mümkün olduğu halda, qalan ərazilərdə müvafiq aqrotexniki və meliorativ

tədbirlər həyata keçirilməsi tələb olunurdu. Lakin son illər baxımsızlıq və çaya olan ögey münasibət nəticəsində onun sahəsi yuxarıda qeyd edildiyi kimi 13.4 min hektardan 28,6 hektara qədər artmışdır.

Təhlil göstərir ki, respublikada çaya olan tələbatı tam ödəmək şəraiti olmasa da çayayararlı torpaqlardan səmərəli istifadə etsək çaya olan tələbatın müəyyən qismini təmin etmiş olarıq.

Başqa regionlarda olduğu kimi burada da kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların səmərəli istifadəsində problemlər qalmaqdadır. Dağlıq ərazilərdə eroziya prosesi, düzənlikdə torpaqların şorlaşması və bataqlaşması kimi təbii amillərlə yanaşı, bir çox iqtisadi amillərin, o cümlədən maliyyə çatışmamazlığı səbəbindən xeyli kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi istifadəsiz qalır. Apardığımız tədqiqatlar da sübut edir ki, Lənkəran iqtisadi rayonunda əkin altında istifadə olunan 131687 hektar torpaq sahəsinin 25-30%-i müxtəlif səbəblərdən hər il istifadəsiz qalır.

Əkilməyən sahəyə dəyən zərəri hesablasaq ildə xeyli maliyyə vəsaitinin itirildiyinin şahidi olarıq. İqtisadi rayon üzrə bitkinin məhsuldarlığına və məhsulun satış qiymətinə uyğun hesablama apardıqda, ildə hər hektar taxıl sahəsindən 223 min, hər hektar tərəvəz sahəsindən isə 2 milyon (AZN) manat həcmində maliyyə vəsaiti itirmiş oluruq. Bütün bunlar göstərir ki, əsas istehsal vasitəsi kimi torpaqdan hələ də səmərəli istifadə olunmur. Əgər torpaqlardan yüksək məhsul əldə etmək istəyiriksə, ilk növbədə torpağa qayğı göstərməlidir, onun mühafizəsi və səmərəli istifadəsi təmin edilməlidir.

#### ƏDƏBİYYAT

1. Kovalyov R.V- Lənkəran vilayətinin torpaqları. Bakı,1966. 371səh (Rus dilində) 2. Vəliyev A.H- Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların səmərəli istifadə məsələləri. Az ETKTİ və Tİ-nun elmi əsərləri. Bakı, 2005, № 3. 3. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Statistik məcmuə, Bakı "Səda", 2006

## İQTİSADIYYATIN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MAHİYYƏTİ VƏ MƏZMUN ELEMENTLƏRİNİN TƏHLİLİ

M.A.HƏBİYEV, dissertant  
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti

Məlumdur ki, hər hansı bir iqtisadi sistemin normal fəaliyyət göstərməsində dövlət mühüm rol oynayır. Bu baxımdan, iqtisad elminin ən başlıca məsələlərindən biri - dövlətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinin, həmçinin dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin optimal nisbətlərinin müəyyən edilməsidir. Ümumiyyətlə, müxtəlif iqtisadi sistemlərin tənzimlənməsi və idarə edilməsinin iki forması mövcuddur. Bunlardan biri - dövlət tərəfindən mərkəzləşdirilmiş planlaşdırmaya və idarəetməyə əsaslanan inzi-bati-amirlik sistemi, digəri isə təşəbbüskarlığa və sərbəstliyə əsaslanan bazar münasibətləri sistemidir.

Aparılan müşahidələr və təhlillər göstərir ki, cəmiyyətin iqtisadi həyatında bazar təsərrüfatçılıq sistemi əsas rol oynasa da, iqtisadiyyata dövlət müdaxi-

ləsi tarixi xüsusi mahiyyət kəsb etmişdir. Belə ki, mərkəzləşdirilmiş inzibati təsərrüfatçılıq sistemində dövlət iqtisadiyyatda bütöv, irimiqyaslı və məhdudlaşmayan fəaliyyət həyata keçirmiş, məhsul istehsalı, onun satışı və bilavasitə istehlakçılara çatdırılması ilə bağlı bütün proseslərə özünün funksional qurumları vasitəsilə nəzarət etmişdir.

Bazar münasibətləri əsasında inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət tənzimlənməsi funksiyası, əsasən iki metodoloji istiqamətdə həyata keçirilir:

-təsərrüfat mexanizminin dövlət tənzimlənməsi nəzəriyyəsi (bazar iqtisadiyyatının Keyns məktəbi);

-cəmiyyətin təsərrüfat həyatına dövlətin müdaxilə etməməsi nəzəriyyəsi.

Belə ki, dövlət ölkəni böhrandan çıxarmaq və